

НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ СІМ'ЯМ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

В статті аналізуються основні труднощі сімей, в яких виховуються діти з порушеннями розвитку, особливості їх функціонування на психологічному, соціальному та соматичному рівнях. Виділяються провідні напрями психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами: діагностичний, консультативний, корекційний, реабілітаційний, прогностичний, мультидисциплінарний.

Ключові слова: діти з особливими потребами, психологічна допомога, сім'я, умови життя, ускладнені інвалідністю дитини, батьківський всеобуч, наратив.

Постановка проблеми. Законодавство України, в нових умовах суспільного, освітнього й технічного розвитку, чітко окреслює межі відповідальності батьків за навчання і виховання дітей. Батьки чи особи, що їх замінюють, зобов'язані створити належні умови для розвитку природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я дітей, отримання ними освіти. Сім'я – це джерело духовної та матеріальної підтримки для дитини, найбільш значущий фактор соціалізації, який перевищує за впливом усі інші соціальні утворення. Без любові та підтримки батьків дитина не зможе подолати життєві труднощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народження дитини з порушеннями в розвитку завжди є стресом для сім'ї. Труднощі, пов'язані з вихованням "особливої дитини", зумовлюють якісні зміни в життєдіяльності сім'ї, дезадаптують сім'ю та призводять до сімейної кризи.

Т.Г. Соловйова [6] зазначає, що переживання сім'єю стресу, що виникає під час народження (чи встановлення діагнозу) дитини з особливими потребами порушує структуру сім'ї кількісно (з'являється новий член сім'ї) та якісно (збільшується ризик відмови батьків від дитини, можливе розлучення батьків, змінюється стиль сімейних взаємин, прогресує соціальна ізоляція родини). Подібні структурні зміни викликають функціональні порушення: кожна сімейна функція (економічна, репродуктивна, рекреаційна, виховна тощо) видозмінюється, набуває нового значення, з'являються нові, специфічні функції, як реабілітаційна, компенсуюча, корекційна.

Дослідження В.В. Ткачової [8] свідчать про зміни в функціонуванні вищезгаданих сімей на декількох рівнях. Психологічний рівень характеризується змінами в емоційно-вольовій та особистісній сферах батьків. Зміни на соціальному рівні виявляються порушеннями подружніх, батьківських та екстрасімейних стосунків (спілкування з родичами, друзями). Соматичний рівень страждає у результаті перевищення рівня навантажень, тобто у батьків можуть виникати різні соматичні захворювання, астеничні та вегетативні розлади.

Традиційний підхід у сучасній соціально-педагогічній та психологічній практиці є одностороннім, оскільки переважно спрямовує зусилля спеціалістів на реабілітацію дитини, а робота з сім'єю або не використовується, або використовується у якості опосередкованого впливу на цей процес. На сучасному етапі важливого значення набуває сприйняття сім'ї як цілісності, що потребує спрямування соціально-педагогічної роботи не тільки на реабілітацію дитини, але й на підвищення рівня адаптації батьків до життєвих умов, пов'язаних з вихованням дитини з особливими потребами.

Тому важливого значення при побудові стратегії надання психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, мають базові положення теорій: психолого-педагогічних закономірностей розвитку дитини з психофізичними порушеннями як результату складного процесу його соціалізації (Т.А. Власова, Л.С. Виготський, В.І. Лубовський, Д.Б. Ельконін) та розвитку в умовах дизонтогенезу, який потребує створення спеціального корекційно-розвиваючого середовища (К.С. Лебединська, В.В. Лебединський, І.Ю. Левченко, В.І. Лубовський, Є.М. Мастюкова, М.С. Певзнер, В.Г. Петрова, С.Я. Рубінштейн, У.В. Ульяновка). Під спеціальним корекційно-розвиваючим середовищем в сім'ї мається на увазі внутрішньосімейні умови, які створюються батьками і забезпечують оптимальний розвиток дитини з психофізичними недоліками [0].

У дитини-інваліда дуже високий рівень залежності від сім'ї, обмежені навички взаємодії в соціумі. Проблема виховання і розвитку "особливої" дитини стає складною для сім'ї, батьки потрапляють в психологічно непросту ситуацію: вони відчувають біль, горе, відчуття провини, часто впадають у відчай.

Узагальнений психологічний портрет батьків дітей-інвалідів характеризується вираженою стурбованістю, високим рівнем тривожності, слабкістю, соціальною боязкістю, підозрілістю. З власної ініціативи батьки рідко входять у контакти з незнайомими людьми, виявляють своє насторожене ставлення до всіх, хто намагається спілкуватися з дітьми. Жалість чи подив оточуючих які побачили їх хвору дитину, призводить до того, що батьки починають приховувати дитину від сторонніх очей: вони намагаються не

бувати з нею у громадських місцях, цим ще більше сприяють соціальній дезадаптації дитини. У цих сім'ях хвора дитина стає причиною сімейних конфліктів, що зумовлює дестабілізацію сімейних стосунків, розпад сім'ї, а неповна сім'я – це гальмо у фізичному і психічному розвитку дитини. Дефект дитини деякі батьки сприймають як власну неповноцінність, як переживання гострої провини, провини перед дитиною та оточуючими їх людьми.

Т.Г. Соловійова [6] виділяє такі критерії адаптації батьків до умов життя, ускладнених інвалідністю дитини: соціально-психологічний стан батьків; соціокультурна адаптованість; адекватність батьківсько-дитячих взаємовідносин; реабілітаційний потенціал батьків. Беручи до уваги дані критерії, можна визначити три рівні адаптації батьків до умов життя, пов'язаних із вихованням дитини з особливими потребами: високий, середній, низький.

Як показали і спостереження О.В. Хмизової та Н.В. Остапенко[9], батьків дітей-інвалідів умовно можна поділити на три групи адаптивності:

Перша група – батьки, які адекватно сприймають особливості дитини-інваліда, намагаються розвивати її потенціал; постійно шукають нові шляхи, методи, прийоми, засоби її навчання та виховання. Вони оптимістично налаштовані, надають моральну підтримку іншим батькам, організують альтернативні форми корекційної роботи, вміють оптимально розподіляти життєвий час, знаходять можливості для власного особистісного розвитку.

Друга група – батьки, які ретельно приділяють увагу дитині з особливими потребами, намагаються її розвивати, але при цьому їх власний емоційний фон суттєво знижений. Переважно це жінки, які розлучилися із чоловіками після народження дитини-інваліда. Такі матері майже повністю відмовляються від своїх особистих інтересів. Основний аргумент, який можна почути від них – "живу заради дитини". Одразу зауважимо, що подібне ставлення до дитини з особливими потребами має певні негативні наслідки: по-перше, у таких батьків все частіше виникають внутрішньо-особистісні конфлікти тому, що, наприклад, інтереси дитини і матері не можуть бути стовідсотково однаковими, відповідно, коли мати живе тільки інтересами дитини-інваліда, в неї виникає ймовірність формування несвідомого почуття образи на життя та заниженої самооцінки. По-друге, якщо мати не розвивається сама, вона не зможе допомогти саморозвитку своєї дитини.

Третя група – батьки, які матеріально забезпечують дитину з особливими потребами (сплачують лікування, купують красивий одяг, дорогі іграшки тощо), але не надають їй емоційної підтримки. Такі батьки не сприймають адекватно дитину-інваліда, для них вона стає чужою. Іноді вони намагаються виправити цю ситуацію шляхом народження іншої дитини. Таким чином, поступово піклування про дітей з особливими потребами стає другорядною справою. До цієї групи також віднесено батьків, які внаслідок різних "об'єктивних" причин майже повністю перекладають усі проблеми розвитку дітей-інвалідів на інших членів сім'ї, найманих працівників чи фахівців реабілітаційного центру. Зазвичай, вони самі в домашніх умовах не займаються з дитиною-інвалідом.

Відповідно, проблеми, що були визначені у характеристиках другої і третьої груп батьків, негативно впливають на розвиток дитини з особливими потребами, гальмуючи успішність реабілітаційного процесу, що важливо враховувати при наданні психологічної допомоги.

Практика свідчить, що при народженні дитини з відхиленнями у розвитку її батьки зустрічаються з наступними проблемами: суперечливі почуття до дитини; відсторонення від дитини, передача відповідальності за дитину державним навчальним закладам; негативні тенденції в психічному стані батьків (матерів) які проявляються в неадекватній поведінці – агресивність, роздратованість, нестриманість, недобррозичливість. В сім'ях, де окрім дитини з обмеженими можливостями, є й інші, звичайні діти, труднощі пов'язані з застосуванням різних методів виховання по відношенню до здорових і хворих дітей, а тому доречно корекція ставлення всіх членів сім'ї до дитини з особливими потребами. Окремою проблемою є психологічна травмованість батьків, яка не дозволяє адекватно ставитись до факту народження хворої дитини, у зв'язку з цим підвищення психолого-педагогічної культури батьків.

Таким сім'ям необхідна комплексна психолого-педагогічна допомога. До роботи з сім'єю, що має дитину з особливими потребами, слід підходити з гуманістичних позицій, орієнтувати батьків на випереджаючу підготовку дитини до життя, виробляти уміння мислити категоріями майбутнього, формувати позитивні перспективи її розвитку. До порушень адаптації таких дітей, що найчастіше зустрічаються, відносять "комплекс жертви", який виражається в апатії, відмові від відповідальності за себе й інших, безпорадності, зниженні самооцінки, та "комплекс знедоленості", для якого характерною є звичка розраховувати лише на самого себе. Подібне емоційне самопочуття здійснює негативний вплив на душевне благополуччя як батьків, так і їх дітей, на їхні стосунки з оточуючими, а також підсилює соціально-психологічні та особистісні конфлікти, спричиняє серйозні проблеми у навчанні і засвоєнні соціальних норм поведінки дитини.

Таким чином, систематична допомога сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами є важливою і необхідною. Запровадження комплексного підходу в наданні психологічної допомоги "особливим" сім'ям дозволяє через оптимізацію внутрішньосімейної атмосфери, гармонізацію міжособистісних, подружніх, батьківсько-дитячих стосунків вирішувати проблеми допомоги дитині з особливими потребами.

Зміст психологічної роботи з "особливими" родинами Д.Я. Зак [0] вбачає в трьох напрямках: психологічне вивчення проблем, які виникають у членів сім'ї у зв'язку з вихованням в ній дитини з особливими потребами; психологічному консультуванні сімей; психолого-педагогічній і психокорекційній роботі з дітьми та їх батьками. Важливим напрямком роботи психолога є корекція, оскільки батьки не завжди поінформовані про причини відхилень, методи психокорекції, взаємодії з дитиною, а також про подолання різних труднощів у навчанні, вихованні та спілкуванні з дитиною в сім'ї.

В.В. Ткачова [8], насамперед, виділяє такі напрямки, як:

- гармонізація сімейних стосунків;
- корекція психічного стану матері;
- корекція дитячо-батьківських стосунків;
- допомога в адекватній оцінці можливостей дитини (як фізичних так і психологічних);
- навчання матері спеціальним корекційним і методичним прийомом, необхідним для проведення занять з дитиною в домашніх умовах;
- навчання матері спеціальним виховним прийомом, необхідним для корекції особистості дитини.

Оскільки розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки, потенційні можливості дитини, важливим є належна організація роботи мультидисциплінарної команди фахівців. Батькам необхідно надавати практичні поради щодо догляду за дітьми, пояснення та рекомендації щодо вирішення повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомити з досвідом інших батьків. Основні форми групової роботи з батьками в цьому напрямку: проведення семінарів, консультацій, лекцій, зборів, всеобучів та ін. Одночасно взаємодія може організовуватись і в індивідуальній формі (індивідуальні бесіди та індивідуальне консультування).

Головне завдання психолога у роботі з сім'єю, на наш погляд, полягає в тому, щоб батьки за його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясувати можливі труднощі соціального розвитку, що виникають у певні вікові періоди, а також визначити свою роль у процесі психолого-педагогічного супроводу дитини.

Окрім того, психолог може в коректній і тактовній формі допомогти батькам позбавитися від ілюзій в плані майбутнього дитини. Разом з тим, психолог допоможе посилити віру батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, в те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини. За необхідності психолог здійснює корекцію психічного стану батьків. Завдання психолога полягає в профілактиці невротизації або психопатизації батьків шляхом організації системи надання індивідуальних консультативних послуг.

У рамках консультативно-корекційної допомоги батькам у розв'язанні проблем психолог може використовувати різні форми роботи, до яких належать:

Система тренінгових вправ, спрямованих на формування та розвиток почуття батьківської любові "Сім кроків" [2].

Психокорекційна робота з матерями, які виховують дітей з відхиленнями в розвитку "Гармонізація стосунків між матір'ю та її дитиною" [4].

Групові психокорекційні заняття "Гармонізація внутрісімейних взаємин" [4].

Письмові форми викладання проблеми – батьківські твори: "Моя проблема", "Мій життєвий шлях", "Історія життя моєї дитини" (наратив).

Такі автори, як Є.Л. Гончарова, Б.Г. Дементьева, О.І. Кукушкіна [3] застосовують щоденник "Події нашого життя", що дозволяє вести організовану і систематичну роботу самій дитині, предметом якої є її власне життя, відображене в доступних їй знакових формах. За словами авторів, мета такої роботи – налагодити співробітництво та співтворчість між батьками і дітьми. Психолого-педагогічна підтримка батьків є життєво необхідною, тому, що саме від батьків та їх внеску в процес виховання та навчання залежить повноцінний розвиток дітей з обмеженими можливостями.

Ми вже наголошували, що співпрацюючи з батьками, слід враховувати психологічні особливості певної групи адаптивності за О.В. Хмизовою та Н.В. Остапенко [9]. У практичній діяльності батьків, які входять до першої групи, запрошують до спільної психокорекційної роботи з представниками інших груп з метою прикладу віри в особистісний реабілітаційний потенціал дитини і її соціального оточення. У роботі з батьками, яких умовно віднесено до другої групи адаптивності, застосовуються методи психотерапії творчого самовираження для укріплення віри в себе, оптимізації комунікативних установок і можливостей особистісного росту; методи розрядки негативних емоцій; соціально-психологічні тренінги, які спрямовані на поглиблення досвіду аналізу проблемних ситуацій. Зокрема, на спеціальних соціально-психологічних тренінгах батьки вчаться сприймати дитину з особливими потребами такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати її до пізнання нового, до дії через гру; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках тощо; не піддаватися всім примхам і вимогам дитини; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити; не боятися постійно за життя дитини. Для батьків, яких умовно віднесено до другої групи адаптивності, успішним є застосування такого методу психолого-педагогічної корекції, як самовиховання, що сприяє свідомій зміні людиною власної особистості та особистісного плану самовдосконалення.

У роботі з батьками, які умовно утворили третю групу, важливими є методи психотерапії дійсністю (головна мета – концентрація не на відчуттях, а на поведінці, де відбувається аналіз конкретних кроків у конкретних ситуаціях). З-поміж методів психолого-педагогічної корекції – методи організації діяльності,

спрямовані на формування позитивного досвіду соціальних відносин; методи стимулювання поведінки (зокрема, до більш турботливого ставлення до своєї дитини); методи формування свідомості для розвитку об'єктивних оцінок, суджень і толерантного світогляду особистості за допомогою аргументованого інформування (аналізу наукової та популярної літератури щодо психологічного, фізичного, емоційного стану дитини з особливими потребами)[9].

Цікаву форму роботи пропонує С.М. Прокопчук [4]. Це програма батьківського всеобучу "Школа життєвої компетентності", яка передбачає інтерактивні форми роботи з батьками дітей шкільного віку. Основними завданнями "Школи життєвої компетентності" [4] є: підтримка та розвиток традицій родинного виховання, спрямованих на зміцнення сім'ї; обговорення концептуальних засад сімейно-родинного виховання, народної педагогіки, проблем виховання дітей з особливими освітянськими потребами в родині; надання допомоги батькам, які не справляються із вихованням неповносправних дітей; допомога батькам перейти від позиції вболівань до позиції творчого пошуку реалізації можливостей дитини з особливими потребами; корекція внутрішнього стану батьків неповносправних дітей; спільна реалізація можливостей життєзабезпечення та виховання дітей, морально-духовного їх розвитку, лікування та оздоровлення, набуття освіти та спеціальності; переорієнтація батьків з позиції очікування дива на позицію діяльності.

Програма складається з чотирьох теоретично-практичних блоків: здоров'я (медична служба, вчитель-реабілітолог, логопед, вчитель фізкультури); любові (вихователі дошкільного відділення, психолог, вихователь ГПД); мудрості (адміністрація, класоводи, вчителі-предметники); праці (вчителі трудового навчання, керівники гуртків).

Заняття "Школи життєвої компетентності" – це, в першу чергу, пошук нового на основі набутого досвіду та вияв любові до тих, кому вона дуже потрібна. Батьки, особливо матері, які доглядають за "особливою" дитиною, часто губляться в особистісному плані. Дуже важливо допомогти їм заглянути в себе і побачити там здібності, які, з невідомих причин, так і не розкрилися. Зрештою, усвідомити, що саме вони, батьки, покликані допомогти дитині побачити світ з усіма його барвами.

Підкреслимо, що для досягнення мети соціально-психологічної реабілітації дитини з особливими потребами важливим є не тільки сприятливий психологічний клімат сім'ї, але і збереження батьками активних контактів з соціальним оточенням.

Т.М. Титаренко [7] зазначає, що батьки мають усвідомити, як їхнє суперечливе ставлення до дитини впливає на її розвиток, тут доцільне сімейне консультування, а часом і довготривала групова психотерапія. Якщо кілька таких сімей збираються разом і обговорюють свої проблеми, розв'язують проєктивні завдання, інсценують типові сцени з сімейного життя тощо, вони полегшують одне одному розуміння того, що відбувається в життєвому світі їхніх дітей. У групових дискусіях спільно виробляються нові варіанти ставлення до хворої дитини, нові, продуктивніші способи взаємодії з нею.

Деякі ігрові форми занять бажано проводити у батьківській психотерапевтичній групі спільно з дітьми, вважає Т.М. Титаренко, виробляючи, відшліфовуючи нові форми прояву ставлення дорослих до дітей. Водночас, психолог працює з дітьми індивідуально, допомагаючи їм подолати недовіру до своїх непослідовних, не прогнозованих батьків, сформувані стійкий, надійний простір значущих взаємин.

Важливо наголосити батькам дитини з особливими потребами, що їхнє головне завдання – не плутати власний життєвий світ зі світом своєї дитини, не захочувати зайвої інтерференції, взаємопроникнення цих світів, підкреслює Т.М. Титаренко [7]. Віра в свою дитину, у її майбутнє, повага до її потреб, мрій, планів, дій допомагають розвитку дитячої ініціативи у світопобудові.

Дуже важливо не культивувати в собі почуття провини з приводу дитячого захворювання, навіть якщо для цього є підстави. Продуктивніше не заглиблюватися в минуле, яке вже неможливо змінити, а жити сьогоднішнім, у якому є можливість змін. Тому, якщо не вдається позбутися самостійно цього хронічного почуття, краще вчасно звернутися до фахівця, адже відчуття батьківської провини вкрай негативно впливає на розвиток дитини, її особисте самоприйняття.

Переростання інфантильної залежності від батьків завдяки довірчим взаєминам, створення зони особистісного розвитку поступово актуалізує в дитини потенціал власного життєтворення. Потреба в особистісному зростанні, яка закладена в кожній людині, набагато потужніша, ніж нам здається. Завдяки цій потребі, рухатися, не зупинятися, виявляти всі свої потенції, розгортати здібності, можна компенсувати певну неповносправність, знайти нові шляхи саморозвитку, наголошує автор[7].

Висновки. Таким чином, провідними напрямками психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами є діагностичний, консультативний, корекційний, реабілітаційний, прогностичний, мультидисциплінарний. Систематична та комплексна робота психолога з сім'єю сприяє формуванню позитивної виховної моделі "співробітництво". Корекція свідомості і гармонізація самосвідомості спроможні зумовити якісні зміни ставлення батьків до "особливої" дитини і сприйняття її проблем. Завдяки цьому у батьків формується установка на безумовне прийняття дитини, на значимість того, що вона є.

Отже, мета діяльності фахівців, зокрема психологів, які допомагають "особливим" сім'ям полягає в тому, щоб батьки усвідомили, що вони не самотні у своїх труднощах, поруч є достатньо кваліфіковані спеціалісти, які готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу. Психологічна допомога батькам має полягати у руйнуванні стереотипу: "Моя дитина не така як усі, вона гірша".

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у створенні психокорекційних програм, спрямованих на надання допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами.

Використані джерела

1. Зак Д.Я. Психокорекційна допомога сім'ям, виховуючим дитину з особливими життєвими потребами. [Електронний ресурс] / Д.Я. Зак – Режим доступу: <http://конференция.com.ua/pages/view/681>.
2. Оклеї-Проданюк О.В. Організація роботи практичного психолога з сім'ями дітей в закладах інтернатного типу / О.В. Оклеї-Проданюк, С.І. Собкова // Науково-методичний вісник. Випуск 6 "Психологічна служба" / [укл. Романовська Д.Д., Собкова С.І.]. – Чернівці: Технодрук, 2008. – С. 185-186.
3. Панок В. Основи практичної психології: Підручник / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
4. Прокопчук С.М. "Школа життєвої компетентності" для батьків дітей з особливими потребами. [Електронний ресурс] / С.М. Прокопчук. Режим доступу: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&task
5. Романовська Д.Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами / Д.Д. Романовська // Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання "особливої дитини" у школі: метод. посібник / За ред. Д.Д. Романовської, С.І. Собкової. – Чернівці: Технодрук, 2009. – С. 104-109.
6. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами: навчально-методичний посібник / Сост. Н.В. Заверико, Т.Г. Соловійова. – Запоріжжя: ПП "Тандем", 2008. – 53 с.
7. Титаренко Т. Дитина з особливими потребами та її життєвий світ: напрямки психологічного консультування / Т. Титаренко // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 С.
8. Ткачева В.В. Психологическое изучение семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии / В.В. Ткачева. – М.: УМК "Психология" 2003.
9. Хмизова О.В. Організація психокорекційної роботи з батьками дітей з особливими потребами як складова цілісного процесу ранньої соціальної реабілітації / О.В. Хмизова, Н.В. Остапенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика науково-методичний журнал. – 2011. – № 3/4. – С. 203-211.

Bukovska O.O.

THE TRENDS OF PSYCHOLOGICAL HELP TO FAMILIES RAISING A CHILD WITH SPECIAL NEEDS

The main problems of families raising children with special needs, peculiarities of their functioning on the psychological, social and somatic levels are analyzed in the paper. The criteria of parents' adaptation to living conditions complicated with child's disability, parent groups, depending on their adaptation and the specific features of psychological support are considered.

The major trends of psychological support to families raising a child with special needs are determined. They are diagnostic, consultative, correctional, rehabilitative, prognostic and multidisciplinary.

The program of parent education "Life competence school", the forms of work such as training, individual and group psychocorrectional classes, consultations, joint children and parents psychotherapy groups, keeping a diary, narrative are described.

Key words: *children with special needs, psychological help, the family raising children with special needs, living conditions complicated with child's disability, the parent education "Life competence school", narrative.*

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013

